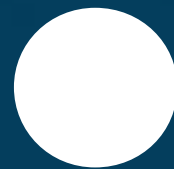

Erfgoed Brussel

37

Herfst 2024

U

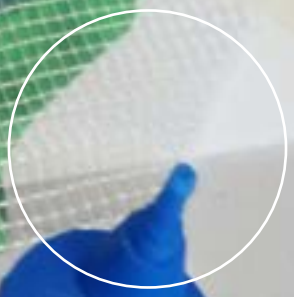

Dossier

**OBJECTEN EN
COLLECTIES**

1

Stedelijke herwaardering en erfgoed

Participatie als hoeksteen

CHIARA TOMALINO, ÉLODIE CUGNON EN SERGIO DE VINCENZO

DIRECTIE STADSVERNIEUWING, URBAN.BRUSSELS

NVDR

De creatie van kunstwerken in de openbare ruimte staat ook centraal in gewestelijke stadsherwaarderingprogramma's die een transformatie van de wijken teweegbrengen. De bijdrage van Chiara Tomalino, Élodie Cugnon en Sergio De Vincenzo stelt de werken voor die recent in deze context gecreëerd werden in Vorst, Anderlecht en Sint-Jans-Molenbeek, en benadrukt het belang van het participatieve proces erachter.

Brussel is, net als vele andere Europese hoofdsteden, voortdurend in beweging. Terwijl de stad evolueert en van uitzicht verandert, kunnen verandering op schaal van de wijk aanleiding geven tot problemen.¹ Om buurten die het moeilijk hebben nieuw leven in te blazen, heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest jaren geleden een aantal instrumenten ingevoerd, waaronder de Duurzame Wijkcontracten (DWC) – die in 2023 hun 30ste verjaardag vierden – de Stadsvernieuwingscontracten (SVC) en het Stadsbeleid (SB).

Binnen urban.brussels is de Directie Stadsvernieuwing (DSV), en meer bepaald haar departement Stedelijke Herwaardering, verantwoordelijk voor de coördinatie van deze programma's, die worden uitgevoerd door de betrokkenen. Die doen op hun beurt een beroep op studie-bureaus en lokale verenigingen om de geplande interventies ten voordele van hun wijken en bewoners beter vast te leggen en uit te voeren.

VERSCHILLENDE INSTRUMENTEN VOOR STEDELIJKE HERWAARDERING

Kort nadat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn autonomie verkreeg (1989), legde het nieuwe doelstellingen vast, waaronder een herwaarderingsbeleid voor wijken. Dat omvatte drie pijlers: de bouw of de renovatie van woningen, de herdefiniëring van de openbare ruimten, met inbegrip van de binnenplaatsen van huizenblokken, en acties gericht op sociale cohesie. In 1993 creëerde een eerste ordonnantie² een voor die tijd innovatief transversaal vernieuwingsmechanisme in de vorm van 'wijkcontracten'. Begin 2010 werden die door een nieuwe ordonnantie omgevormd tot Duurzame Wijkcontracten, waarbij het behoud en de verbetering van de leefomgeving de kern vormden van alle acties die de wijken dienden te versterken. Daarnaast werd de inspraak van de bewoners vergroot. Ze werden uitgenodigd om hun mening te geven over de ontwikkeling van en het toezicht op de activiteiten. Door samen te werken met buurtbewoners, het potentieel van buurten te benutten, nieuwe woningen te

bouwen, voorzieningen te ontwikkelen en gemeenschapsactiviteiten te reorganiseren, werd het stedelijke weefsel van Brussel omgevormd tot een legpuzzel van sociale en duurzame initiatieven.

De Duurzame Wijkcontracten (DWC) worden gekenmerkt door een relatief korte looptijd (minder dan zeven jaar) en hun interventieperimeter (vastgelegd aan de hand van strikte criteria die worden opgesteld door het Brussels Gewest en opgenomen in de 'zone voor stedelijke herwaardering', ZSH). Daarnaast zijn er ook prioritaire interventieassen, zoals het voorzien van woningen voor lage en middeninkomens – met bijzondere aandacht voor energie-efficiëntie en de behoeften van mindervaliden –, de ontwikkeling van openbare ruimten en infrastructuur en/of voorzieningen voor kinderen en jongeren, alsook sociaaleconomische acties, zoals het verbeteren van de sociale cohesie of openbare netheid.

In 2016, na de zesde staatshervorming, kreeg het Brussels Gewest een tweede instrument voor stadsvernieuwing: het Stadsbeleid. Het belangrijkste doel hiervan is het bestrijden van het onveiligheidsgevoel dat kan ontstaan door vervallen gebouwen en verwaarloosde openbare ruimten. Dit krijgt vorm via acties die zijn gegroepeerd in twee grote pijlers: aankopen / renovatieacties (pijler 1) en buurtinfrastructuur, openbare ruimte en sociaaleconomische acties gericht op het verbeteren van de leefomgeving in gemeenschappelijke ruimten (pijler 2).

In 2017 lanceerde het Gewest een nieuw instrument: de Stadsvernieuwingscontracten (SVC). De ambitie van deze programma's, die focussen op gebieden die twee of meer gemeenten overlappen, ligt in het herstructureren van het stedelijk netwerk. De gewestelijke (Brussel Mobiliteit, Leefmilieu Brussel en MIVB), federale (Beliris) en gemeentelijke overheidsinstanties worden geraadpleegd tijdens de uitwerkingsfase van het programma. Vanwege hun grotere reikwijdte hebben de SVC's een langere looptijd en een omvangrijker budget dan de DWC's.

1. Vanaf de 19de eeuw was Brussel getuige van een stadsvlucht van de burgerij, vanuit het stadscentrum naar de buitenwijken, en van een industriële achteruitgang, die versnelde aan het einde van de jaren 1960. Dit dubbele fenomeen leidde tot de verarming van hele wijken, voornamelijk op het grondgebied van de stad Brussel en van gemeenten zoals Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joosten-Node en Schaarbeek. Lege opslagplaatsen, braakliggende terreinen en stadskankers werden almaar talrijker. De waarde van onroerend goed daalde en buurten werden vaak getto's voor achtergestelde bevolkingsgroepen.

2. Ordonnantie van 7 oktober 1993 houdende de organisatie van de herwaardering van de wijken.

3. Een vierde instrument werd onlangs gelanceerd (2022): het As- en Huizenblokcontract (AHC). Het AHC werd bedacht vanuit eenzelfde optiek als een DWC, maar wordt gekenmerkt door een veel kleinere perimeter – zoals de naam al aangeeft: een as en/of een huizenblok – en is gebaseerd op de principes van circulaire stedenbouw en de strijd tegen klimaatverandering, met de steun van een nog bredere burgerparticipatie.

AFB. 1

Het fresco onder de Luttrebrug is een van de collectieve werken van *Ma maison sur Senne*. In dit project kwamen permanente kunstwerken tot stand via participatie, verspreid over het DWC 'Wiels aan de Zenne' (Séverin Malaud © urban.brussels).

Deze drie instrumenten³ hebben een tastbaar effect in de betrokken wijken. Bij de verschillende ingrepen die binnen dit kader worden uitgevoerd, hoort ook het creëren van kunstwerken in de openbare ruimte. De meeste komen op een participatieve manier tot stand, omdat het aanspreken en betrekken van bewoners en gebruikers bij de veranderingen in hun buurt de effectiviteit van de beleidsdoelstellingen en de duurzaamheid van de interventies versterkt.

In wat volgt worden drie voorbeelden gegeven van kunstwerken die op een participatieve manier zijn ontstaan, elk in het kader van een ander instrument voor stedelijke herwaardering: een parcours van geluidswandelingen en mozaïeken in Vorst, een tijdelijk fresco in Anderlecht en mozaïekbanken in Sint-Jans-Molenbeek.

MA MAISON SUR SENNE, DUURZAAM WIJKCONTRACT 'WIELS AAN DE ZENNE' IN VORST

Het project *Ma maison sur Senne* omvat de inplanting van participatief ontworpen, permanente kunstwerken binnen de perimeter van het DWC 'Wiels aan de Zenne'. Het project, dat liep van eind 2019 tot juni 2022, werd geleid door Sandrine Franken (AFB. 1). Zij is coördinatrice van de creatieve school van *Une maison en plus*, een vzw die al 30 jaar gevestigd is in de wijk Luttrebrug-Vroegegroenten in Vorst.

Sandrine Franken, die afkomstig is uit de gemeente en een kunstopleiding genoot, deed een beroep op een team van kunstenaars uit Vorst en naburige gemeenten, die elk met

een ander artistiek medium werken. Het doel: samen met buurtbewoners kunstwerken maken die over het grondgebied van het DWC konden worden verspreid, gebruikmakend van een van deze vijf artistieke technieken: fotografie, graffiti, mozaïek, zeefdruk of houtbewerking. *"Ik heb de kunstenaars niet alleen benaderd vanwege hun technische competenties, maar ook vanwege hun pedagogische capaciteiten, met als doel hun kennis van het medium over te dragen aan de buurtbewoners"*, legt de coördinatrice uit.

In totaal reageerden niet minder dan 150 personen van alle leeftijden, geslachten en creatieve vaardigheden op de oproep voor artistieke co-creatie. Sandrine vertelt hoe het project standhield tussen de twee Covid-19-golven in 2020 en hoe elke workshop (één voor elk artistiek medium) kon rekenen op een harde kern enthousiastelingen, aangevuld met occasionele deelnemers. *"Om de levensduur van de werken te garanderen en vandalisme te voorkomen, is het essentieel dat mensen betrokken worden bij het creatieproces. Voor hen is het een kans om zich te laten zien en erkend te worden in de buurt: het is ook een kwestie van trots en erkenning door anderen"*, merkt Sandrine op. Sommige workshops waren enkel bedoeld voor volwassenen, andere voor kinderen (vooral dankzij de samenwerking met de vierde en vijfde leerjaren van de basisschool Saint-Antoine). Sommige workshops waren gemengd, zoals in het geval van de workshop fotografie. Hoewel elke workshop zijn eigen programma en werkwijze volgde, zowel in de lokalen als buiten op straat onder de Luttrebrug, kunnen we nu een collectief werk bewonderen dat door alle workshops samen werd geproduceerd, als getuige van de rode draad die door het hele project liep: 'samenwerking'.

Sandrine benadrukt dat het belangrijk is om de workshops gezellig en gratis te houden, zodat ze toegankelijk zijn voor iedereen. *"Mensen doen mee omdat ze op zoek zijn naar menselijke contact,"* zegt ze. Het bewijs: omdat de vernissage door Corona-maatregelen niet kon doorgaan, organiseerden de bewoners na het opheffen van de beperkingen een rondleiding langs alle werken die in het kader van het project waren gemaakt aan boord van een dubbeldekkerbus, onder begeleiding van een fanfare.

FRESCO LES BÂTISSEURS, STADSVERNIEUWINGS-CONTRACT 'HEYVAERT-POINCARÉ' (SVC5) IN ANDERLECHT

Op initiatief van het Centrum voor Stadsvernieuwing en de *Union des Locataires d'Anderlecht Cureghem* maakte het kunstenaarscollectief *Oiseaux Sans Tête* (OST) tussen mei en september 2021 een fresco in trompe-l'œil op een zeil van 3m x 10m in de buurt van het Lemmensplein (AFB. 2). De titel, *'Les bâtisseurs'* (De bouwers), verwijst zowel naar de renovatie – gepland in de loop van SVC5 – van het gebouw waarop het werd aangebracht als naar de betrokkenheid van de lokale bevolking bij de herwaardering van de wijk. Dat we meerdere kinderen op de foto zien, komt ook omdat het gebouw ongeveer 20 van hen huisvest, samen met hun moeders. De mensen die op het fresco staan afgebeeld – terwijl ze bouwen aan hun buurt en hun toekomst – werden gefotografeerd door de kunstenaars van OST. Vervolgens creëerden die een fotomontage waarop het lijkt alsof de bouwers op een enorme stelling staan.

Benoît Lorent, een van de stichtende leden van het collectief, legt uit dat het een echte uitdaging was om de buurtbewoners hierbij te betrekken en te motiveren om mee te doen. We mogen niet vergeten dat het plein waar het fresco zich nu bevindt vroeger te kampen had met sluikstorten en kleine criminaliteit. Ruimten die het Centrum voor Stadsvernieuwing wilde terugwinnen om ze toegankelijk te maken voor iedereen, op een niet opdringerige manier, legden Benayad Abderazak en Wayan Brindel uit.

"Lokale steun is van fundamenteel belang voor dit soort initiatieven", bevestigt Benoît, *"participatie begint bij het verstrekken van informatie: we hebben tientallen bijeenkomsten gehouden met de scholen, de huiswerkscholen en het Centrum voor Stadsvernieuwing"*. OST kan bogen op een stevige ervaring met participatieprojecten in België en elders. Voor *Les bâtisseurs* nam de vereniging onmiddellijk een maatschappelijk werker aan, die het team enorm hielp bij het leggen van contacten met de buurtbewoners. Tijdens hun verkenning van het gebied en de ontdekking van de *Arts et Métiers*-school kwamen de 'art-tivists' van OST op het idee om de vaardigheden van deze opleiding te promoten en hun creativiteit te koppelen aan de locatie, haar geschiedenis en haar toekomst. *"Zo ontstond het idee van de*

AFB. 2

Vlakbij het Lemmensplein bevindt zich een fresco in trompe-l'œil waarvan de titel, *Les bâtisseurs*, zowel verwijst naar de renovatie van het gebouw waarop het werd aangebracht als naar de betrokkenheid van de buurtbewoners bij de herwaardering van hun wijk. Stadsvernieuwingscontract 'Heyvaert-Poincaré' (SVC5) in Anderlecht (© Les Bâtisseurs/Oiseaux Sans Tête vzw).

AFB. 3

Op het Westplein in Sint-Jans-Molenbeek, aan de kruising van de Zwarte Vijversstraat en de Onafhankelijkheidsstraat, werden twee van de vijf zitbanken bedekt met 70 mozaïeken in het kader van het Project 'Mijn Wijk, Mijn Huis', Stadsbeleid pijler 2 (© Photo and drone - Sylvain Erdei).

metafoor van 'les bâtisseurs', legt Benoît uit. "We vormden een partnerschap met de verschillende workshops van de school, waardoor we foto's konden maken van de gebruikte gereedschappen, onder meer voor schrijn- en metselwerk. We reproduceerden ze vervolgens in karton. Het zijn die kartonnen voorwerpen die de bouwers van het fresco in hun handen houden." Door de (jonge) bewoners af te beelden terwijl ze aan het werk zijn, met brillen en maskers op, kon ook het probleem van hun identificatie in het werk worden omzeild: hoewel iedereen ermee had ingestemd om afgebeeld te worden, was het feit dat ze anders gemakkelijk herkenbaar zouden zijn een barrière om deel te nemen, vooral voor tieners.

BANKEN, PROJECT 'MIJN WIJK, MIJN HUIS', STADSBELEID PIJLER 2 IN MOLENBEEK

Hamida Ouassini, beeldend kunstenares en docente die sinds 2013 in Sint-Jans-Molenbeek woont, ging aan de slag als 'projecttrekker' voor de gemeente Sint-Jans-Molenbeek in het kader van het programma Stadsbeleid 2017-2020 (pijler 2).

Na de voltooiing van het project *Scholierenparcours*, waarbij een aantal fresco's rond Molenbeekse scholen werd gemaakt met de medewerking van de schoolkinderen, ontwikkelde Hamida een voorliefde voor het partici-

patieve karakter van dit soort artistieke initiatieven. Momenteel is ze bezig met het opzetten van het project 'Mijn Wijk, Mijn Huis', dat zich zowel tot scholen als volwassenen richt.

Met behulp van de fondsen die beschikbaar werden gesteld in het kader van pijler 2 van het Stadsbeleid (programma 2021-2025) wilde Hamida de sluikestortplaag in haar wijk aanpakken door de buurtbewoners bewust te maken van de noodzaak om de openbare ruimte schoon te houden.

"Ik vond het veel gemakkelijker om mensen bewust te maken van hun burgerplicht door ze de concrete verfraaiing van een plek te laten zien waar ze elke dag langskomen, dan op enig andere manier", legt ze uit. *"Toen ik hoorde dat deze banken op het Westplein zouden verdwijnen, ging ik hiertegen in het verweer. Ze zijn inderdaad lelijk, maar bieden ook een kans voor buurtbewoners om samen te komen. Ik was net terug van een reis naar Barcelona, waar ik het Güellpark had bezocht en zo kwam ik op het idee om ze mooier te maken met mozaïeken."* Hamida ging op zoek naar hulp en inspiratie om dit te realiseren: In het buurthuis *Libérateurs* in Sint-Jans-Molenbeek bood ze de vrouwen die ingeschreven waren in de Franse taallessen de kans om tegelijk met de taallessen de mozaïektechniek aan te leren. Het duurde een jaar om de 70 mozaïeken te maken die nu twee van de vijf banken op het plein bedekken (varierend in lengte van 12 tot 15 meter). De enige beperkingen die aan de vrouwelijke leerlingen werden opgelegd, waren het thema (bloemen) en de kleur groen voor de randen, zodat er een rode draad bleef lopen tussen de verschillende creaties (AFB. 3).

Terwijl de mozaïeken werden gelegd, boden veel buurtbewoners aan om mee te werken aan het werk: sommigen lieten hun stempel achter, anderen hielpen met de delicate operatie van het overbrengen van de inlegstukken van hun houten drager op de banken, weer anderen brachten koffie, water of een vieruurtje. Sommige bewoners zorgden zelfs voor elektriciteit. Als gevolg van de verfraaiing van het plein werden echte banden gesmeed. *"Ik besepte toen dat ik het hier niet bij kon laten en dat de andere banken ook versierd moesten worden",* vervolgt Hamida, die het avontuur ondanks het koude weer voortzette met de steun van mensen in opleiding bij de vzw In Vivo. Voor de laatste bank, die versierd werd rond het thema van emoties

via kleur, zette de kunstenares een mozaïekworkshop op met het Jeugdlabo van de Jeugdendienst van Sint-Jans-Molenbeek. Hier waren de werken klaar in de lente van 2023. Ondertussen is Hamida niet van plan om te stoppen: *"De ervaring is zo verrijkend geweest, voor mij en voor alle bewoners, dat ik de vzw Artmonid heb opgericht, zodat ik dit experiment in artistieke co-creatie kan voortzetten na 2024, wanneer de gewestelijke subsidies eindigen".*

Redactiecomite

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban et Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Pascale Ingelaere en Murielle Leseqque
Paula Dumont en Cecilia Paredes

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Véronique Baccharini, Anne Carre, Elodie Cugnon, Thierry Claessens, Alice Graas, Ann Degraeve, Livia Depuydt, Sergio De Vincenzo, Eric Flamée, Yves Hannosset, Pascale Ingelaere, François-Xavier Lavenne, Murielle Leseqque, Pierre Loze, François Mairesse, Muriel Muret, Camille Paget, Géraldine Patigny, Constantin Pion, Sophie Rassat, Chiara Tomalino, Delphine Tonglet, Aline Wachtelaer, Marc Xenophontos, Benjamin Zurstrassen

Eindredactie nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie frans

Cecilia Paredes

Vertaling

Oneliner
Linguanet

Nalezing

Ann Degraeve, Valerie De Witte, Wim Kenis, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels en de leden van het redactie-comité

Vormgeving en cartografie

Toast Confituur Studio

Lijst met afkortingen

AHM – Archieven Hortamuseum
AML – Archives et Musée de la littérature
DC.UB – Documentatiecentrum urban brussels
GAE – Gemeentelijke archieven Elsene
GAS – Gemeentelijke archieven Schaarbeek
GASG – Gemeentelijke archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MSB – Museum Stad Brussel - Broodhuis
SAB – Stadsarchief Brussel
SABAM – Vereniging voor auteurs – fotografen

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/007

Alle teksten zijn vertaald uit het Frans.
Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jean Bériaux, Anne Carre, Philippe Charlier, Adrien Dominique, Alice Gérard, Abigaël Gillard, Sarah Herrensens, Isabelle Leroy, Marie-Pierre Mathy, Muriel Muret

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct directeur generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

Alle artikelen kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer *Objecten en collecties*, geeft een inkijk in de buitengewone rijkdom en diversiteit van het roerend erfgoed, aanwezig in het Brusselse gewest. Tien jaar geleden verwierf het Gewest de bevoegdheid over deze nieuwe materie. Tijd om stil te staan bij de uitdagingen voor het beheer, de conservatie en de waardering van dit bijzonder erfgoed, alsook bij de ambities voor de toekomst.

Sarah Lagrillière,
Adjunct directeur generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-217-6